

Elżbieta Bogdanowicz
Uniwersytet w Białymstoku

WSCHODNIOŚLAWIAŃSKIE SŁOWNICTWO GWAROWE JAKO PODSTAWA PODLASKICH NAZWISK*

East Slavonic Subdialect Vocabulary as the Basis of Podlasie Surnames

ABSTRACT: This article presents the results of research into Podlasie surnames motivated by common nouns (appellatives). Appellatives reconstructed on the basis of surnames used in this region are very often associated genetically with East Slavonic subdialects (mainly Belarusian and Ukrainian), which differ from Polish at the phonetic level, including full-voiced articulation, the lack of nasal vowel production, softening in combinations such as *tj, *dj and other features. The presence of subdialect vocabulary of East Slavonic origin shows the influence of the Belarusian and Ukrainian languages, and their regional varieties on the process of surname formation in Podlasie, reaching the area under discussion together with successive waves of incomers of Russian origin.

KEYWORDS: Podlasie, subdialect vocabulary, surname, motivation, East Slavonic genesis

Podlasie od wieków było terenem etnicznie, kulturowo i językowo niejednorodnym. Ziemie te, leżące na pograniczu Polski, Litwy i Rusi, stanowiły strefę wpływów różnych społeczności etnicznych i wyznaniowych, wzajemnie się przenikających i silnie na siebie oddziałujących. Na zróżnicowanie obszaru Podlasia decydujący wpływ miały docierające tu kolejne fale kolonizacyjne. Najistotniejszą rolę odegrało osadnictwo polskie (mazowieckie) napływające z zachodu oraz ruskie – z południa, wschodu i północy, chociaż w różnych okresach występowała przejściowa dominacja jednego z nich. Na początku XI wieku większość ziem omawianego obszaru należała do państwa polskiego i była gęsto zaludniona przez Mazowszan¹. W dwóch kolejnych stuleciach bardzo dużą aktywność wykazywali Rusini wołyńscy i grodzieńscy, którzy

---

* Artykuł powstał dzięki badaniom realizowanym w projekcie finansowanym w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” na lata 2019-2022, nr projektu 009/RID/2018/19.

¹ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. 1 (reedycja), red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, Warszawa 2014, s. 14.

masowo wznosili swoje grody wśród osad mazowieckich². W XIV wieku tereny te znalazły się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego i rozpoczął się najbardziej intensywny okres ich kolonizowania. Pierwszymi osadnikami byli przedstawiciele drobnej szlachty z zachodniego Mazowsza, rzadziej przybywali mazowieccy chłopcy³. W XV wieku odnotować można nasilenie się wpływów ruskich. Władcy litewscy, aby umocnić swe rządy na tych ziemiach, osadzali pod grodami mazowieckimi i na szlakach głównych dróg bojarów pochodzenia ruskiego i litewskiego, dokonywali też licznych nadań na rzecz możnowładztwa litewsko-ruskiego⁴. Napływali tu w dalszym ciągu z południa ruscy chłopcy. Osłabienie wpływów ruskich nastąpiło w drugiej połowie XVI wieku i związane było z wcieleniem większości omawianego obszaru do Korony Polskiej. W XVII wieku cały teren Podlasia nękany był działaniami wojennymi, które zahamowały procesy osadnicze i doprowadziły do wyniszczenia ludności⁵. Po wojnach następowało ponowne zasiedlanie tych ziem, a nowi osadnicy odznaczałi się przeważnie polskim rodowodem. Ruchy kolonizacyjne na badanym terytorium ostatecznie ustały pod koniec XVIII wieku, ale warto dodać, że w dobie żywego procesu osadniczego proporcje między ludnością polską i ruską pod względem liczebności często przemawiały na korzyść tej drugiej, zwłaszcza jeśli chodzi o warstwę chłopską⁶, i w konsekwencji doprowadziły do podziału Podlasia na trzy główne obszary etniczno-językowe: 1) polski (zachodni), podlegający w przeszłości silnej polskiej ekspansji z Mazowsza, 2) ukraiński (południowo-wschodni), zasiedlony przez ludność ruską, przybyłą z północnej Ukrainy, oraz 3) białoruski (północno-wschodni), zajęty przez białoruskich kolonizatorów znad Niemna i Rosi z dużą domieszką ludności litewskiej⁷.

Tak więc na Podlasiu w sposób równorzędny wkraczały dwie kultury z pokrewnymi, lecz odrębnymi systemami wartości, wyznaniem i językami. Dziś na tym obszarze, szczególnie w jego wschodniej części, spotykamy gwary o genezie wschodniosłowiańskiej (głównie białoruskiej i ukraińskiej), które na płaszczyźnie fonetycznej różnią się od polskich m.in. pełnogłosem, brakiem nosówek samogłoskowych, realizacją zmiękczenia w połączeniach **tj*, **dj* i innymi cechami. Ta sytuacja językowa odzwierciedla się w podlaskim nazewnictwie osobowym, gdyż w przeważającej mierze ma ono rodowód polski lub wschodniosłowiański. Za przykład mogą posłużyć nazwiska rozumiane jako dziedziczne określenia człowieka, przechodzące z ojca, niekiedy też z matki na dziecko, będące elementem identyfikującym i integrującym członków danej rodziny, świadczącym o ich wspólnych korzeniach oraz łączących więziach⁸, i dzięki

² Ibidem, s. 15.

³ J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny, geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” 1977, t. XI, s. 15.

⁴ Ibidem, s. 20-23.

⁵ Ibidem, s. 49.

⁶ Ibidem, s. 55.

⁷ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich...*, s. 26.

⁸ K. Rymut, *Nazwiska Polaków*, Kraków 1999, s. 9.

tym właściwościom pełniące nie tylko funkcję wyróżnika danego człowieka w środowisku ludzkim, ale i źródła informacji o kulturach, językach i ich odmianach gwarowych występujących na określonym obszarze.

Z badań onomastów⁹ zajmujących się pograniczem polsko-wschodniosłowiańskim wynika, że wszystkie obecne w obrazie antroponimicznym Podlasia formalno-znaczeniowe typy nazwisk ilustrują tę charakterystyczną dla regionu dwoistość językowo-kulturową. Dotyczy to również jednostek nazewniczych powstałych na bazie wyrazów pospolitych (apelatywów), obejmujących odznaczające się bogactwem znaczeniowym miana przezwiskowe oraz nazwy wykonywanych zawodów, pełnionych funkcji, piastowanych urzędów. W niniejszym opracowaniu skoncentruję się wyłącznie na semantycznej stronie nazwisk odapelatywnych, gdyż moim celem jest zidentyfikowanie i opis tkwiącego w nich wschodniosłowiańskiego gwarowego tworzywa leksykalnego.

Przegląd prac onomastycznych¹⁰ poświęconych procesowi formowania się antroponimii różnych miejscowości i terytoriów Polski dowodzi, że wyrazy pospolite od czasów najdawniejszych zaliczane były do głównych i najczęstszych baz motywujących nazwiska. Mechanizmy powstawania tego rodzaju antroponimów zostały dość dokładnie opisane w literaturze przedmiotu¹¹, ale należy przypomnieć, że istotną rolę w określaniu danej osoby za pomocą wyrazu pospolitego odgrywała naturalna potrzeba człowieka zawierająca się w subiektywnym postrzeganiu i wartościowaniu ludzi – członków tej samej wspólnoty językowo-kulturowej. W konkretnym akcie nominacji nazywający albo używał słowa już istniejącego w apelatywnej płaszczyźnie języka, np. *Błycha*¹² ← brus. *блыха* ‘pchła’, *Bondar* ← brus., ukr. *бондар* ‘bednarz’, *Chlus* ← wsł. *члусь* ‘łgarz, błazen’, *Hlub* ← wsł. gw. *члуб* ‘głęb kapusty’, *Obida* ← wsł. *обуда* ‘krzywda’,

⁹ Por. liczne prace autorstwa Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz i in., np. Z. Abramowicz, *Nazwy osobowe Białostoczczyzny XV-XVII w. jako odbicie kontaktów językowych i kulturowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Studia Russica”, t. XVIII, Budapeszt 2000, s. 39-44; L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001; L. Dacewicz, *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI-XVIII w.)*, Białystok 2014.

¹⁰ Zob. np. L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego...*, s. 79-85; E. Rudnicka-Fira, *Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska*, Katowice 2004, s. 148-165; Z. Kowalik-Kaleta, *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII-XV wiek)*, t. I, Warszawa 2007, s. 95-261.

¹¹ A. Cieślukowa, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990; Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998; A. Sieradzki, *Słotwórstwo nazwisk polskich doby staro- i średniopolskiej*, [w:] *Poznańskie Studia Polonistyczne*, Seria Językoznawcza, t. 16, Poznań 2010, s. 259-270.

¹² Jako materiał ilustracyjny przywoływane będą tylko nazwiska kryjące w podstawach wschodniosłowiańskie leksemy gwarowe. Zacerpęłam je (wraz z motywacjami poszczególnych nazw) z kilku źródeł: mojej rozprawy doktorskiej pt. *XVIII-wieczne nazewnictwo osobowe południowej Białostoczczyzny*, Białystok 2000 (wydruk komputerowy); *Słownika historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV-XVII w.)* Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, t. I-II, Białystok 1997-1998; monografii L. Dacewicz, *Historia nazwisk na kresach...*

Wereszczaka ← ukr. *вепецяка* ‘krzykacz’, albo też tworzył od wyrazu pospolitego nową nazwę, wykorzystując różnorodne sufiksy nazwiskotwórcze, np. *Dudarenia* ← wsł. *дударь* ‘grający na dudzie’, *Hrybko* ← brus., ukr. *гриб, гриб* ‘grzyb’, *Kaczelewicz* ← brus. *качэлі* ‘huśtawka’, *Lebiedziew* ← brus. gw. *лебедзь* ‘łabędź’, *Metyło* ← ukr. *метати* ‘rzucać, miotać’, *Sutulik* ← wsł. *сутулуй* ‘człowiek przygarbiony’.

Nazwiska odapelatywne mogły indywidualizować człowieka przez bezpośrednią charakterystykę połączoną z oceną, nawiązującą do znaczenia leksykalnego wyrazu pospolitego użytego w konkretnym akcie nominacji. Jako podstawy fundujące wykorzystywano tu przede wszystkim leksemy apelatywne określające wewnętrzne (psychiczne) i zewnętrzne (fizyczne) cechy człowieka lub stany, procesy i czynności, które stały się jego udziałem, np. *Bieloborodko* ← wsł. *белый* ‘biały’ i *бородка* ‘bródka’, *Bokacz* ← brus. gw. *бокач* ‘człowiek krągłych, pełnych kształtów’, *Chlusowicz* ← wsł. *хлус* ‘łgarz, błazen’, *Chnyko* ← brus. *хныка* ‘płaksa’, *Czornak, Czornych, Czornysz* ← brus. *чорны* ‘człowiek o czarnych włosach, śniadej cerze’, *Drynczowicz* ← brus. *дрынкаць* ‘odzywać się przerywanym, drżącym głosem; nieumiejętnie grać na jakimś instrumencie’, *Dyrda* ← brus. gw. *дырда* ‘wysoki, długonogi człowiek’, *Harbulew* ← brus. gw. *гарбуль* ‘garbaty człowiek’, *Kudra* ← brus. gw. *кудра* ‘człowiek o kędzierzawych włosach’, *Lewsza* ← wsł. *левша* ‘leworęki’, *Lupasty* ← brus. gw. *лупасты* ‘człowiek o dużych wargach’, *Pierchun* ← brus. *перхун* ‘często kaszlący człowiek’, *Puzyna* ← brus. *пузына* ‘człowiek z dużym brzuchem, brzuchacz’, *Rumiłowicz* ← brus. gw. *руміла* ‘płaksa, mazgaj, skłonny do płaczu’, *Rupko* ← brus. gw. *руніць* ‘troszczyć się, niepokoić się’, *Sipacz* ← brus. *сінач* ‘człowiek mówiący głosem ochrypłym, chrypliwym’, *Szmyga* ← brus. *шмыгаць* ‘chodzić bardzo szybko’.

W sposób bezpośredni – we wstępnej fazie formowania się nazwisk odapelatywnych – określały człowieka także antroponimy motywowane wyrazami pospolitymi, wskazującymi na relacje rodzinne, np. *Dzieduch* ← brus. *дзед* ‘dziadek’, *Prymaczek, Prymaka* ← brus. *прымак* ‘mąż przyjęty do domu żony’, *Prystupa* ← brus. gw. *прыступна* ‘zięć przybrany do domu rodziców żony’.

Częściej jednak omawiane jednostki antroponimiczne powstawały poprzez metaforyczne lub metonimiczne użycie wyrazu pospolitego, czyli charakteryzowały nazywaną osobę pośrednio.

Odelatywne nazwiska metaforyczne były nadawane na zasadzie asocjacji z wyrazami fundującymi i wykorzystywały podobieństwo cech poszczególnych osób do cech obiektów oznaczanych przez leksemy pospolite. Np. nazwa osobowa *Rahoza*, genetycznie powiązana z białoruskim apelatywem abstrakcyjnym *рагоза* ‘nieporządek, bałagan’, mogła wskazywać na skłonność danego człowieka do robienia bałaganu.

Rozpowszechnione zaplecze leksykalne mian przypisywanych metaforycznie stanowiły nazwy zwierząt i roślin. Wyrazy te mogły być podstawą porównań cech ludzkich do świata zwierzęcego lub roślinnego, np. *Berezowicz* ← ukr. *береза* ‘brzoza’, *Chruszcz, Chruszczyk* ← brus. *хрушч* ‘chrabaszcz’, *Cybulewcz, Cybulik, Cybulko* ← brus. *цыбуля* ‘cebula’, *Czybys* ← wsł. *чубус* ‘czajka’, *Dziaciół* ← brus. *дзяцел* ‘dzięcioł’, *Hołub* ← brus. *голуб* ‘gołąb’, *Hreczan* ← brus. *грэча* ‘gryka’, *Hrybiuk* ← brus., ukr. *гриб, гриб* ‘grzyb’, *Husakowicz* ← brus. *зусак*

‘gąsior’, *Jastrab* ← brus. *ястраб* ‘jastrząb’, *Kliszcz* ← ukr. *клищ* ‘kleszcz’, *Kuryca* ← brus. *кuryца* ‘kura’, *Łastowczyc* ← brus. *ластаўка* ‘jaskółka’, *Pauk* ← wsł. *пauк* ‘pająk’, *Pietuch* ← wsł. *пeтyx* ‘kogut’, *Snitka*, *Snitkiewicz* ← brus. gw. *снитка* ‘dzięgiel, roślina o właściwościach leczniczych’, *Sobaka* ← wsł. *собака* ‘pies’, *Szczuka* ← wsł. *щyкa* ‘szczupak’, *Tetera* ← ukr. *тетеря* ‘cietrzew’, *Udodowicz* ← brus. *удод* ‘dudek’, *Worobiej* ← wsł. *воробей* ‘wróbel’, *Woron* ← wsł. *ворон* ‘kruk’, *Żerebilo* ← wsł. *жеребля* ‘żrebię’ itd.

Nazwiskami o charakterze przenośnym były też niektóre nazwy odzawodowe, tj. nazwiska motywowane nazwami stanowisk, godności, urzędników, zawodów i wykonawców różnych czynności, np. *Czobotar* ← brus. *чоботар* ‘szewc’, *Czumak* ← brus. *чумак* ‘furman zajmujący się jednocześnie sprzedażą przewożonych towarów’, *Dubotolk* ← brus. *дуботолк* ‘ten, który przygotowuje korę dębową do garbowania’, *Dudaryk* ← wsł. *дударь* ‘grający na dudzie’, *Dziak* ← brus. *дзяк* ‘pisarz; kleryk, śpiewak cerkiewny’, *Hajnik* ← ukr. *гайник* ‘leśnik’, *Horszczar*, *Horszczarewicz*, *Horszczaruk* ← brus. *горшчар* ‘garncarz’, *Kolesnik* ← ukr. *колясник* ‘stelmach’, *Melnik* ← ukr. *мельник* ‘młynarz’, *Rymar* ← brus. *рымар* ‘rzemieślnik produkujący wyroby z rzemienia’, *Popadiuk* ← wsł. *попадья* ‘żona popa’. Część najstarszych nazwisk mogła określać rzeczywistych dostojników lub rzemieślników, inne traciły funkcje znaczące i drogą dziedziczenia po pierwotnych wykonawcach tych czynności utrwały się w postaci nazwisk.

Nazwiska odapelatywne indywidualizowały człowieka także przy pomocy metonimii. Miało to miejsce wtedy, gdy człowiek nazwany był wyrazem pospolitym oznaczającym obiekt pozostający z nim w realnym związku na zasadzie styczności. Metonimia pozwalała na używanie pewnego pojęcia tak, aby zastąpiło ono inne, pozwalała wyróżnić część, która reprezentowała całość, a wybór tej części uzależniony był od tego, na czym nazywający skupiał szczególną uwagę. Do odapelatywnych nazw metonimicznych należały m.in. indywidualizujące człowieka nazwy części ciała, nazwy narzędzi i instrumentów związane z wykonywaniem jakiejś czynności lub zawodem, nazwy różnych przedmiotów materialnych oznaczające upodobania człowieka, np. *Bonda* ← brus. gw. *бонда* ‘podpłomyk’, *Chwost* ← wsł. *хвост* ‘ogon’, *Ciuk* ← brus. *цук* ‘duża wiązka czegoś’, *Czupra* ← brus. gw. *чупры* ‘włosy’, *Kalbaska* ← brus. *каўбаска* ‘kielbaska’, *Koczerha* ← ukr. *коцера* ‘pogrzebacz’, *Miakisz* ← brus. *мякіш* ‘miękiś’, *Połozko* ← ukr. *полоз* ‘płoz’, *Puzacz* ← brus. *пуза* ‘duży brzuch’, *Sierebro* ← wsł. *серебро* ‘srebro’, *Skoworodka* ← wsł. *сковородка* ‘patelnia’, *Strelewicz* ← brus. *стрэла* ‘strzała’, *Suk* ← wsł. *сук* ‘sęk’, *Sukaczyk* ← brus. gw. *сукач* ‘sznurek skręcony z lnu lub konopi’, *Szyło* ← wsł. *шyло* ‘szydło’, *Zub*, *Zubik* ← wsł. *зуб* ‘zęb’, *Żyrewicz*, *Żyrowicz* ← wsł. *жур* ‘tłuszcz’.

Konkludując, nazwiska odapelatywne mieszkańców Podlasia (w tym jednostki motywowane wschodniosłowiańskimi leksemami gwarowymi) mogły wywodzić się bezpośrednio ze znaczenia wyrazów pospolitych lub pozostawały z nimi w relacjach metaforycznych i metonimicznych. Jednakże dotarcie do rzeczywistych mechanizmów tworzenia tych nazwisk w każdym odrębnym przypadku jest utrudnione, ponieważ nie

ma możliwości zrekonstruowania pragmatyki aktu nazwania, który dokonał się w czasach historycznych.

Ze względu na budowę językową przytoczony materiał antroponimiczny lokuje się w dwóch grupach. Pierwszą stanowią nazwiska formalnie równe wyrazom pospolitym, które zostały przeniesione jako gotowe leksemy z płaszczyzny apelatywnej do proprialnejskiej na skutek zmiany ich funkcji znaczeniowej (np. *Błycha, Chruszcz, Horszczar, Lewsza, Sierebro, Worobiej* itp.), drugą – struktury derywowane od wyrazów pospolitych w płaszczyźnie antroponimicznej (np. *Czornych, Harbulew, Hrybiuk, Kaczelewicz, Położko, Zubik, Żerebito* itd.).

Zaprezentowane wyżej nazwiska odapelatywne kryją w swych podstawach semantycznie zróżnicowany zestaw gwarowych wyrazów pospolitych o proveniencji wschodniosławiańskiej. Nader często nie mają one poświadczeń w słownikach ogólnych, ale zachowały się w słownikach gwarowych. To wskazuje na ścisłe powiązania tego typu nazwisk z odmianami dialektalnymi języków bytujących na Podlasiu. Badane apelatywy odnoszą się do kilku dotyczących człowieka zakresów znaczeniowych, opisując jego cechy oraz różne aspekty egzystencji.

W omawianym typie nazwisk spetryfikowane jest słownictwo charakteryzujące atrybuty zewnętrzne człowieka, mówiące o jego wzroście, budowie ciała, w tym tuszy, kolorze i rodzaju włosów, rysach twarzy, sposobie mówienia, wykonywania niektórych czynności, częściach ciała, ułomnościach fizycznych, np. *бокач* ‘człowiek krągłych, pełnych kształtów’ Bir, *чорны* ‘człowiek o czarnych włosach, śniadej cerze’ TSBM, *дырда* ‘wysoki, długonogi człowiek’ Nos, *гарбуль* ‘garbaty człowiek’ Bir, *кудра* ‘człowiek o kędzierzawych włosach’ Bir, *лупасты* ‘człowiek o dużych wargach’ Tich, *cinaч* ‘człowiek mówiący głosem ochrypłym, chrypliwym’ Bir, *сутулыі* ‘człowiek przygarbiony’ TSBLM, *шмыгаць* ‘chodzić bardzo szybko’ TSBLM, a także wewnętrzne, tj. cechy charakteru, usposobienia i zachowania oraz cechy moralne, np. *хлыс* ‘łgarz, błazen’ Fas, *хныка* ‘płaksa’ TSBM, *румiла* ‘płaksa, mazgaj, skłonny do płaczu’ Bir, *рунiць* ‘troszczyć się, niepokoić się’ SBH.

Na interakcje człowieka ze światem zewnętrznym wskazują leksemy oznaczające wykonywaną przez niego czynność, związane z nim przedmioty lub zjawiska, np. *бонда* ‘podpłomyk’ AGWB, *кочерга* ‘pogrzebacz’ Hryn, *рагоза* ‘nieporządek, bałagan’ Nos, *сковородка* ‘patelnia’ Dal, *шiло* ‘szydło’ Dal.

Miejsce człowieka w społeczeństwie określa wykonywany zawód, zajmowany urząd lub stanowisko, a także stopień jego pokrewieństwa, o czym informują m.in. apelatywy *дзед* ‘dziadek’ TSBM, *дзяк* ‘pisarz; kleryk, śpiewak cerkiewny’ TSBM, *гайник* ‘leśnik’ Hryn, *колесник* ‘stelmach’ Hryn, *мельник* ‘młynarz’ Hryn, *прымак* ‘mąż przyjęty do domu żony’ TSBLM, *прыступна* ‘zięć przybrany do domu rodziców żony’ AGWB, *рымар* ‘rzemieślnik produkujący wyroby z rzemienia’ TSBLM.

Gwarowe wyrazy pospolite motywujące nazwiska nader często należą do pozaludzkiego świata przyrody (roślinnego lub zwierzęcego), np. *цыбуля* ‘cebula’ TSBLM, *дзяцел* ‘dzięcioł’ HSBM, *голуб* ‘gołąb’ TSBLM, *грэча* ‘gryka’ Nos, *ястраб* ‘jastrząb’ TSBLM, *клиць* ‘kleszcz’ Hryn, *ластаўка* ‘jaskółka’ TSBM, *негух* ‘kogut’

SBH, *снитка* ‘dzięgiel, roślina o właściwościach leczniczych’ SBH, *щупка* ‘szczupak’ Dal, *тетеря* ‘cietrzew’ Hryn, *ворон* ‘kruk’ Dal.

Jeśli chodzi o charakterystykę gramatyczną wyrazów pospolitych fundujących badane nazwiska, to są to przede wszystkim rzeczowniki: żywotne dotyczące człowieka (np. osobowe nazwy nosicieli cech i czynności, nazwy zawodów, stopni pokrewieństwa), żywotne odnoszące się do zwierząt, nieżywotne konkretne, jak nazwy roślin, narzędzi, części ciała człowieka, nieżywotne abstrakcyjne, a także przymiotniki i czasowniki.

O przynależności słownictwa tworzącego omawiane nazwiska do gwar wschodniosłowiańskich najdobitniej świadczą cechy fonetyczne (często o charakterze typowo białoruskim lub ukraińskim), a mianowicie:

- pełnogłos (wsł. realizacja prsł. grup **tort, *tolt, *tert, *telt*): *бородка, береза, полоз, серебро, верещака, воробей, ворон*,
- szczelinowa, gardłowa spółgłoska *h* zamiast *g* (cecha brus. lub ukr.): *гарбуль, грэча, гусак, шмыгаць*,
- samogłoski ustne zamiast nosowych, *u* jako kontynuuant **q* i *'a* jako kontynuuant **e*: *хрушч, голуб, мякіш, сук, сукач, зуб, жеребя*,
- *r* na miejscu **r'* (w pol. *rz*): *дударь, ястраб, прыступа, рымар*,
- dyspalatalizacja spółgłosek przed dawną samogłoską *e* (cecha ukr.): *мельник, тетеря*,
- dziekanie i ciekanie, czyli zamiana dawnych miękkich spółgłosek **t'*, **d'* na *c'*, *dz'* (cecha brus.): *дзяцел, дзяк, дзед*,
- ikanie (cecha ukr.): *кліц*,
- twarda wymowa spółgłoski *r* (cecha brus. i ukr.): *грыб/гриб, курыца*,
- akanie (cecha brus.): *каўбаска*,
- uproszczenie grupy **dl*: *шило*.

Przedstawione w niniejszym opracowaniu słownictwo gwarowe o genezie wschodniosłowiańskiej, zrekonstruowane na podstawie antroponimów odapelatywnych, potwierdza wpływ języka białoruskiego i ukraińskiego oraz ich odmian regionalnych na proces kształtowania się podlaskich nazwisk. Języki te na omawiane terytorium docierały wraz z kolejnymi falami osadników pochodzenia ruskiego i mają znaczący udział w formowaniu dialektalnego obrazu leżącego na pograniczu Podlasia, w którym gwary wschodniosłowiańskie są jego specyficznym elementem wyróżniającym.

Można też dodać, że w badaniach leksyki gwarowej, występującej na określonym obszarze, nazwiska stanowią nad wyraz cenną materię, gdyż są szczególnym dokumentem historycznym o niezwykłych walorach poznawczych i kulturowych, nośnikiem dziedzictwa, kultury, dziejów i wartości rodzinnych, a także kompendium wiedzy o różnych przejawach życia danej społeczności lokalnej i jej języku.

Skróty tytułów opracowań:

- AGWB** – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego; Wrocław 1980, (reedycja) Warszawa 2014.
- Bir** – М.В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія*, т. I-III, Мінск 1966-1982.
- Dal** – В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I-IV, Москва 1978-1980.
- Hryn** – Б. Грінченко, *Словарь української мови*, т. I-IV, Київ 1907-1909.
- HSBM** – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, пад рэд. А.М. Булыкі, т. I-XII, Мінск 1982-1993.
- Nos** – И.И. Носович, *Словарь белорусскаго наречія*, Санкт-Петербург 1870, (przedruk) Мінск 1983.
- SBH** – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, пад рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, т. 1-5, Мінск 1979-1986.
- Tich** – В. Tichoniuk, *Antroponimia południowej Białostoczczyzny w XVI wieku*, Opole 1988.
- TSBLM** – *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко, Мінск 2005.
- TSBM** – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, пад рэд. К.К. Атраховіча, т. I-V, Мінск 1977-1984.

Inne skróty

- brus.** – białoruski
gw. – gwarowy
pol. – polski
ukr. – ukraiński
wsl. – wschodniosłowiański

References

- Abramowicz Z., *Nazwy osobowe Białostoczczyzny XV-XVII w. jako odbicie kontaktów językowych i kulturowych w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Studia Russica”, t. XVIII, Budapeszt 2000, s. 39-44.
- Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L., *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV-XVII w.)*, t. I-II, Białystok 1997-1998.
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego; Wrocław 1980, (reedycja) Warszawa 2014.
- Biryła M.V., *Byelaruskaya antrapanimiya*, т. I-III, Minsk 1966-1982.
- Bogdanowicz E., *XVIII-wieczne nazewnictwo osobowe południowej Białostoczczyzny*, Białystok 2000 (wydruk komputerowy).
- Cieślakowa A., *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990.
- Citko L., *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001.
- Dacewicz L., *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI-XVIII w.)*, Białystok 2014.
- Dal' V.I., *Tolkovyy slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka*, т. I-IV, Moskva 1978-1980.

- Historychny slovník byelaruskay moyy*, pad red. A.M. Bulyki, t. I-XII, Minsk 1982-1993.
- Hrinchenko B., *Slovar' ukrains'koj moyy*, t. I-IV, Kyiv 1907-1909.
- Kaleta Z., *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998.
- Kowalik-Kaleta Z., *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII-XV wiek)*, t. I, Warszawa 2007.
- Nosovich I.I., *Slovar' belorusskago narechiya*, Sankt-Peterburg 1870, (przedruk) Minsk 1983
- Rudnicka-Fira E., *Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska*, Katowice 2004.
- Rymut K., *Nazwiska Polaków*, Kraków 1999.
- Sieradzki A., *Słowotwórstwo nazwisk polskich doby staro- i średniopolskiej*, „Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza”, t. 16, Poznań 2010, s. 259-270.
- Slovník byelaruskikh havorak pawnochna-zakhodnyay Byelarusi i yaye pahranichcha*, pad red. Yu.F. Matskyevich, t. 1-5, Minsk 1979-1986.
- Tichoniuk B., *Antroponimia południowej Białostoczczyzny w XVI wieku*, Opole 1988.
- Tlumachal'ny slovník byelaruskay litaraturnay moyy*, pad red. M.R. Sudnika, M.N. Krywko, Minsk 2005.
- Tlumachal'ny slovník byelaruskay moyy*, pad red. K.K. Atrakhovicha, t. I-V, Minsk 1977-1984.
- Wiśniewski J., *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny, geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” 1977, t. XI, s. 7-80.

NOTA O AUTORCE

Elżbieta Bogdanowicz – dr hab., adiunkt, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Filologiczny.
Najważniejsze publikacje: książka: *Konotacje nazw własnych (na materiale publicystyki prasowej)*, Białystok 2017, ss. 272; artykuły: *Podlaskie nazwiska jako nośnik regionalnego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Języki ruskie w rozwoju historycznym i kontaktach z polszczyzną*, red. L. Citko, Białystok 2018, s. 55-68; *Rola nazw własnych w publicystycznych tekstach prasowych*, „Prace Językoznawcze” 2016, t. XVIII, z. 3, s. 7-17; *Nazwy własne a semantyka*, [w:] *Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych*, red. M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, A. Mróz, Toruń 2014, s. 15-28; *O pojęciu konotacji w lingwistyce (na przykładach polskich i rosyjskich)*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 13, Białystok 2013, s. 7-17.

E-mail: e.bogdanowicz@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8675-6815